

becoming has their education not only due to role-play and plot games but also due to imitations the heroes of fairy-tales and literary behavioral standarts, which are meaningful for children.

Keywords: *moral development, moral education, preschool age, psychological-pedagogical factors, emotional constituent of the moral becoming.*

УДК [159.923+316.6]: 801.82

Г.І. НІКОЛАЙЧУК, І.О. НОГАЧЕВСЬКА

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ В ПРОЦЕСІ РОЗУМІННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ

Резюме. У статті розглядаються теоретичні підходи до з'ясування значення, ролі та місця особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів. Розвиток соціально-психологічного потенціалу особистості визначає її ефективну взаємодію з різними соціальними групами та колективами. Своєрідність даного феномену обумовлена індивідуальним рівнем розвитку особистості, загальним досвідом її соціальної практики. Стаття актуалізує дискусійні питання особливостей читацького розуміння художніх текстів, акцентує увагу на компонентах читацької компетентності як системі якостей особистості, інтелектуальної та операціональної сфер читача, які дозволяють ефективно вступати у діалогічну взаємодію з художнім текстом. Нами розглядаються підходи до поняття професійної компетентності, як вершини особистого професійного досвіду, який є підструктурою індивідуального досвіду людини. Отже, професійний досвід є базою для розвитку окремих аспектів когнітивного, комунікативного, операціонального блоків читацької компетентності. Їх формування, у процесі спеціального навчання, є прогресивним напрямом в системі психолого-педагогічних впливів. Гармонійна взаємодія особистого і соціального досвіду людини ефективно впливає на процес розуміння тексту та визначає формування її соціально-психологічного потенціалу.

Ключові слова: *розуміння, літературний текст, читач, соціальний досвід, особистісний досвід, читацька компетентність.*

Постановка проблеми. Проблема соціалізації розглядається в зв'язку з розвитком особистості в процесі її взаємодії з окремими людьми, соціальними групами і колективами. У процесі соціалізації особистість набуває якостей, знань, формує свої переконання, оволодіває загальноприйнятими нормами життя в суспільстві. Засвоєння соціального досвіду розширює сферу спілкування людини, що позитивно впливає на розвиток її саморегуляції і формування самосвідомості. У сучасних дослідженнях активно вивчається проблема соціально-психологічного потенціалу особистості, оскільки саме він в більшій мірі визначає ефективність її соціально-психологічної адаптації. Розвиток даного феномену залежить від логіки соціального розвитку особистості, а його своєрідність обумовлена індивідуальним рівнем розвитку людини, загальним рівнем її психічної організації, соціальною практикою, за умов коли особистість вступає в об'єктивні відносини з іншими людьми і різними факторами культури. У контексті розглянутих питань звернемось до наративної психології, яка вивчає проблеми розуміння та інтерпретації психічної реальності людини, її особистого досвіду, який зафіксований у різного роду текстах, з'ясує психологічні механізми розуміння та інтерпретації повідомлень, їх залежність від особистісних характеристик людини. Наративний аналіз, у свою чергу, збуджує активність міжособистісних та внутрішньоособистісних процесів. Даний напрям психологічної науки базується на тлумаченні мови як засобу конструювання реальності, насамперед, реальності особистого досвіду. Особливої уваги заслуговує досі мало досліджене питання впливу особистісного та соціального досвіду на розуміння літературних творів та знаходження завдяки цьому особистісних смислів. Особистий досвід читача відіграє особливу роль у розумінні тексту, він утворює індивідуальну картину сприйнятого, яка виникає внаслідок оцінки та аналізу літературного твору. На розуміння тексту неабиякий вплив мають механізми самоактуалізації читача, які відбуваються у формі руху з метою досягнення знання себе та свого внутрішнього досвіду. Відкритість власного досвіду знімає первинні захисні реакції, реалізує єдність емоційного і рефлексивного компонентів внутрішнього досвіду.

Важливу роль в осмисленні феномену розуміння літературних творів відіграли ідеї Р.Барта, М.Бахтіна, Л.Виготського, Т.Дрідзе, Ю.Лотмана, Н.Чепелевої та ін. В останні роки проблемі розуміння літературних текстів присвячені роботи Т.Ілляшенко, Н.Коробейнікової, С.Діхтяренко, Г.Фазилзянової, Т.Кравчини, Н.О.Михальчук та ін. Дискусійні питання прагматики художнього тексту, психології читацького сприйняття, літературна та творча компетентність читача розглядалися у роботах М.Рубакіна, Ю.Сорокіна, Е.Аршавської, С.Медведевої, Я.Андрєєвої, О.Ісаєвої та ін. С.Максименко дотримується погляду, що процес розуміння є складною аналітико-синтетичною діяльністю, спрямованою на розкриття внутрішньої сутності об'єктів, на усвідомлення зв'язків, відносин, залежностей, які в ній відбуваються. Необхідною умовою розуміння, на думку автора, є достатні знання та життєвий досвід людини, які є ключовими компонентами цього процесу [4].

Мета: проаналізувати та виокремити основні теоретичні підходи до розуміння ролі особистого та соціального досвіду читача в процесі розуміння літературного тексту; з'ясувати місце даних феноменів у структурі читацької компетентності.

Виклад основного матеріалу. Термін «досвід» є широко вживаним в гуманістичній психології та залишається багатозначним за змістом та смисловими відтінками. Так, К.Роджерс у своїх працях довів

можливість самоперетворення особистості. Він зазначає, що досвід є певною даністю, яка уособлює момент безперервного розвитку людини, спрямований на досягнення своєї власної свободи. Самоактуалізація людини відбувається у формі руху з метою досягнення повного знання себе і свого внутрішнього досвіду. Прислухаючись до себе, актуалізована людина реалізує єдність компонентів внутрішнього досвіду, стаючи вільною у виборі свого власного плану дій. Не лишається поза увагою К.Роджерса, стадіальність розкриття досвіду особистості. Він зазначає, що особистість, яка здатна приймати свій власний досвід, починає рухатись до прийняття досвіду інших людей, а це, в свою чергу, веде до закономірних зрушень в структурі особистості. Таким чином, старі особистісні конструкти, стереотипи, установки стають рухомими, і особистість отримує можливість перевірити їхню відповідність новому досвіду. К Роджерс умовно визначив основні джерела збагачення досвіду: соціум, особистість, минулий досвід, ситуація, спрямованість у майбутнє тощо [7, с.133-134]. Подібні тенденції відбуваються в особистісному плані читача в процесі читання та розуміння літературних творів. У концепції Л.С.Виготського досвід розуміється як історична категорія. Дослідник виділив три самостійні види досвіду: історичний, соціальний, спільний. Історичний досвід визначається ним як досвід попередніх поколінь, досвід, що «не передається від батька до сина». Поняття «соціального досвіду» вводиться Л.С.Виготським для опису життєдіяльності індивіда в реальному часі і в даному соціальному оточенні. На його думку, поряд з історичним має бути представлений і соціальний досвід, досвід інших людей, який вагомим компонентом входить в поведінку людини [3, с.84].

Розглядаючи особистісно значимий досвід, І.Г.Белявський та О.М.Кишинська зазначають, що він однаковою мірою детермінований «матеріальними» (пізнавальні процеси), «субстанційними» (особистість – духовність) і соціальними (індивід – соціум) рушійними силами людського буття [2]. Людина створює і реконструює власний життєвий світ через оповідання, наративи, до яких також можуть бути включеними й історії інших осіб. Такі оповідання, на думку Т.М.Титаренко, є дієвим засобом відрефлексування діяльності, що породжує особистісний досвід [8, с.167]. Н.О.Михальчук, у дослідженні психологічних аспектів розуміння літературних творів, зазначає, що суб'єктний досвід особистості має ціннісні, рефлексивні, комунікативні, операціональні характеристики. Така сукупність параметрів досвіду забезпечує самостійність індивіда, його цілеспрямовану діяльність. На думку автора, суб'єктний досвід, який пов'язується більшою мірою з цільовою діяльністю, є лише частиною особистісно-значимого, тому що останній реалізується також і в ситуаціях мимовільної активності, негайного реагування, спонтанності, автоматизму, здійснення адаптивних чи деструктивних дій. Тому особистісно-значимий досвід не є фундаментальною характеристикою лише читацької діяльності, а за своїм змістом він претендує на входження в більш широкий категоріальний простір, хоча й значною мірою детермінує процес читання та розуміння літературних творів [6, с.182-184]. Одним із механізмів розуміння літературних творів, Н.О.Михальчук виділяє механізм апперцепції, суть якого в залежності сприймання подій, які розгортаються в літературному творі, предметів та явищ, в ньому описаних, від попереднього досвіду, змісту і спрямованості психічної діяльності та особистісних якостей читача, а також від впливу життєвого досвіду індивіда на формування гіпотез щодо прочитаного літературного твору [6, с.335]. У широкому вжитку поняття особистого професійного досвіду часто ототожнюється з поняттям професійної компетентності – це мотиваційна, когнітивна та операційна готовність суб'єкта до успішного здійснення певної діяльності, сформована, як правило, в процесі тривалої професійної роботи. Вона не зводиться до знань, умінь та навичок, а містить ще й особистісну складову у вигляді мотиваційної готовності до праці. Професійна компетентність – вершина особистого професійного досвіду людини, який є підструктурою ієрархічно ще вищого утвору – індивідуального досвіду людини [1, с.6].

Зважаючи на вищезазначені положення, В.В.Андрієвська визначає такі психологічні складові особистого професійного досвіду учителя як: зміст, динаміка, усвідомлення, екзистенційний вимір особистого професійного досвіду, його розуміння та інтерпретація. Автор вважає, що саме у вчителя є особливо велика небезпека підпасти під вплив професійно обумовлених неусвідомлюваних когнітивних інтерпретаційних схем, закріплених у мові стандартів мислення, адже він постійно перебуває в просторі оцінних суджень, багаторазово повторюваних правил, безперервно відтворюваних нормативних вимог. Це з одного боку, розширює здатність учителя до осмислення чужої та власної поведінки, однак і може спричинити стеріотипізованість в осмисленні власного професійного досвіду [1, с.6-8]. С.Ю.Медведева, одна з популяризаторів ідей М.О.Рубакіна, вказує на те, що всі види компетентності, характеризуються певним ступенем соціального забарвлення, містять відбитки соціального, індивідуального та колективного досвіду [5, с.162]. Категорію інтерпретаційної схеми розкриває у своїх роботах Н.Чепелева. Під цим поняттям розуміються наявні у культурі зразки, що були присвоєні реципієнтом, увійшли у його смислову сферу, знання, досвід взаємодії з іншими текстами тощо. Н.В.Чепелева визначає фактори, від яких залежить результативність діалогічної взаємодії читача з літературним твором: суб'єктивний фактор читача і об'єктивний фактор тексту. Перший чинник характеризується читацькою компетентністю, яка трактується як система якостей особистості, інтелектуальної та операціональної сфер читача. Вони дозволяють їй ефективно вступати у взаємодію з будь-яким текстом, змінюючи стратегії сприймання та розуміння тексту, оперувати його елементами, вести діалог з ним [9, с.21]. Н.В.Чепелева, визначає три основні блоки якостей читацької компетентності: когнітивний, комунікативний та операціональний. Їх взаємодія у реальній читацькій діяльності має забезпечити її ефективність. Когнітивна складова характеризує інтелектуальну сферу читача, включає лінгвістичну компетентність, тобто знання мови тексту, граматики, достатній лексичний запас, здатність сприймати переносний смисл слів, наявність у читача інформованості про ту предметну галузь, якій присвячений текст. Передбачає знайомство з теорією тексту,

наявність уявлень про його смислову структуру, способи кодування інформації в тексті. Когнітивна компетентність включає: фонове знання, знання суміжних галузей, загальнокультурну компетентність, яка дозволяє зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, тобто зробити розуміння глибшим, більш емоційним, насиченим особистісним. Ця теза є актуальною та набуває особливого значення при дослідженні особливостей розуміння текстів саме художньої літератури. Ті якості читача, які дозволяють успішно здійснювати діалог з текстом, Н.В.Чепелева називає комунікативною компетентністю. Сюди відносять установку на діалог з автором твору, а саме вміння ставити запитання авторові та знаходити у творі приховані запитання. Вона включає сформовані особистісні структури читача - його спрямованість, ціннісні орієнтації, мотиви, читацькі інтереси та установки. Її важливими аспектами є вміння передбачати подальший розвиток тексту, висувати гіпотези, припущення, оцінювати текст. Необхідною ланкою комунікативної компетентності, на думку автора, є міжтекстова компетентність, тобто здатність вловлювати інтертекстуальні характеристики твору, що забезпечує саме діалогічний характер читання. Міжтекстова компетентність забезпечує ефективну діалогічну взаємодію не лише з творами художньої літератури, а й із творами та текстами інших жанрів. Особливе значення має досвід читача, який включає знання, отримані з життя, та відомості, набуті в процесі читання. Операціональна компетентність, як складова читацької компетентності, включає у себе техніку читання, наявність читацьких навичок та володіння основними прийомами читання. Н.В.Чепелева зазначає, що формування читацької компетентності передбачає спеціальну організацію процесу взаємодії людини з текстом, яка повинна бути спрямована на розвиток основних прийомів читацької діяльності [9, с.22-23].

Висновки. Професійний досвід актуалізує окремі аспекти когнітивного, комунікативного, операціонального блоків читацької компетентності, які можливо сформувати у процесі спеціального навчання. Прогресивним напрямом, на нашу думку, є розробка системи психолого-педагогічних впливів на особистість з метою навчання розуміти твори літератури. Вважаємо необхідним упровадження в навчальний процес спеціально розробленої системи тренінгів розвитку читацької компетентності, адже поряд з інноваційними формами роботи, вони можуть стати результативним засобом розвитку соціально-психологічної адаптації особистості. Ефективність процесу розуміння тексту розглядається як наслідок гармонійної взаємодії особистісного та соціального досвіду індивіда та є важливими для соціалізації та професійного становлення особистості.

Список використаних джерел:

1. Андрієвська В.В. Психологічні складові особистісного професійного досвіду учителя / В.В. Андрієвська // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка – К., 2002, Т.IV. ч. 6. – С.6 – 9.
2. Белявский И.Г., Кишинская А.Н. Исповедь пасынка века и немного исторической психологии / И.Г. Белявский, А.Н. Кишинская. – Одесса: ОКФА, 1997. – 472с.
3. Выготский Л.С. Вопросы теории и истории психологии: Собр. соч. в 6-ти т./ Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.1. – 487с.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. — К. : ТОВ "КММ", 2006. — 240с.
5. Медведева С.Ю. К проблеме восприятия художественного текста / С.Ю. Медведева // Речевое общение: проблемы и перспективы: сб. науч.-анал. обзоров. – М., 1983. – С.160 – 186.
6. Михальчук Н.О. Розуміння літературних творів старшокласниками (психологічний аспект): [монографія] / Н.О.Михальчук. – К.: ТОВ «Принт Хаус», 2009. – 544с.
7. Роджерс К. Путь к целостности: Человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств / Карл Роджерс // Вопросы психологии. – М., 1995. – №1. – С.132-139.
8. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 373с.
9. Чепелева Н.В. Технології читання / Чепелева Н.В.– К.: Главник, 2004.– 96с.

Резюме. В статті розглядаються теоретичні підходи до визначення значення, ролі та місця особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів. Розвиток соціально-психологічного потенціалу особистості визначає її ефективне взаємодія з різними соціальними групами та колективами. Своєобразие даного феномена обумовлено індивідуальним рівнем розвитку особистості, її соціальним досвідом та практикою. Стаття актуалізує дискусійні питання особливостей читачького розуміння художественних текстів, акцентує увагу на компонентах читачької компетентності, як системи якостей особистості, інтелектуальної та операціональної сфери читача, які дозволяють ефективно вступати в діалог з художественним текстом. Наведено розроблені підходи до розуміння професіональної компетентності, її структури, розвитку когнітивного, комунікативного, операціонального блоків читачької компетентності. Їх формування, в процесі соціального навчання, являється прогресивним напрямом в системі психолого-педагогічних впливів. Гармонічне взаємодія особистісного та соціального досвіду особистості ефективно впливає на процес розуміння тексту та визначає формування її соціально-психологічного потенціалу.

Ключевые слова: розуміння, літературний текст, читач, соціальний досвід, особистісний досвід, читачька компетентність.

Summary. *Theoretical approaches to clarifying the meaning, the role and the place of personal and social experience in the process of understanding literary texts are considered in the article. The development of social and psychological potential of the individual determines the effective interaction with different social groups and collectives. The originality of the given phenomenon is caused by the individual development level the individual, general experience of his/her social practice. The article actualizes debatable issues of peculiarities of reader's understanding of literary texts, focuses the attention on the components of reading competence as a system of personality traits, intellectual and operational areas of the reader that can effectively come into dialogic interaction with the literary text. Approaches to the concept of professional competence as the top of personal and professional experience that is the substructure of human individual experience are considered by us.*

So, professional experience is the basis for the development of specific aspects of cognitive, communicative, the operational units of reading competence. Their formation in the process of special education is a progressive trend in the system of psychological and pedagogical influences. The harmonious interaction of personal and social experience of the individual effectively influences the process of text understanding and determines the formation of social and psychological potential.

Key words: *understanding, literary text, reader, social experience, personal experience.*

УДК 316.622

В.Р.ПАВЕЛКІВ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ТИПОЛОГІЇ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Резюме. *У статті порушується проблема розуміння агресії, її причин, позитивних і негативних функцій агресії у житті людини. Здійснено спробу поєднати різні підходи, теорії агресії в єдину концепцію вивчення цього складного феномену. Розкриваються погляди вчених щодо тлумачення і визначення явища агресивності у поведінці людини, що дозволяє авторам, в залежності від мети і завдань досліджень, вкладати в поняття агресії різний зміст. Зазначається, що роль своєрідного інтегруючого центру в цих дослідженнях традиційно займає психологічна наука. Однак, в силу наявності в ній різних шкіл і напрямків, тут також відсутнє єдине універсальне визначення агресії. Основний акцент у статті робиться на вивченні внутрішніх глибинних детермінант агресивної поведінки. Зазначається, що аналіз основних теорій виникнення агресивної поведінки дозволяє стверджувати про поширення в сучасних умовах тенденції до еkleктичного підходу до цієї проблеми: різні підходи щодо агресії не повинні протирічати один одному, вони можуть пояснювати її в кожному конкретному випадку. Встановлено, що агресивна поведінка викликається не лише комплексом різних зовнішніх та внутрішніх факторів, а їх системою, яка реалізується в процесі формування мотиву (мотивації) і дозволяє об'єднати різні теорії агресивної поведінки в єдину концепцію, що враховує роль і зовнішніх, і внутрішніх факторів.*

Ключові слова: *агресія, агресивність, особистість, поведінка, теорії агресії.*

Постановка проблеми. Тема людської агресивності і насильства з найдавніших часів цікавила людство. Перші спроби проаналізувати феномен агресії, зрозуміти його причину, були вже задовго до появи психології як самостійної наукової дисципліни, в рамках релігії і філософії. Щодо загальної оцінки феномену агресії, то, з точки зору християнства, він оцінювався однозначно негативно. Негативною вважалась не лише агресія, як дія, але і агресивність, як риса людини. Готовність до агресії засуджувалась не тільки на поведінковому (практичному) рівні, але і на когнітивному. В рамках філософії можна зустріти більш широкий спектр поглядів на цю проблему. Різні філософи виділяли як «внутрішні» (індивідуально-психологічні, біологічні), так і «зовнішні» (соціально-психологічні, ситуативні) чинники агресії людини.

Так, відомий англійський філософ Т.Гоббс стверджував, що схильність до насильства - атрибут поведінки всіх людей. В природі людей, за його думкою, можна виділити три причини насильства та війн: суперництво із-за наживи, недовіра - напад в цілях власної безпеки, жадоба слави, з міркувань власної гідності. Його співвітчизник Дж.Локк вважав, що душа (психіка) дитини є «*tabula rasa*» («чистою дошкою»), на якій відбивається життя. Так, батьки своїм прикладом можуть заохочувати жорстокість в своїх дітях. Ш.Монтеск'є пов'язував характер людей із географічними (кліматичними) чинниками. Так, північний суворий клімат, на його думку, сприяє формуванню таких рис особистості, як хоробрість, войовничість (тобто, фактично, агресивність). Тема людської агресії та агресивності виступає однією з головних в творчості відомого німецького філософа Ф.Ніцше. Агресія у вигляді війн вважалась Ф.Ніцше засобом саморозвитку та самореалізації сильної особистості, у війні, згідно ньому, важливий не результат, а сам процес: «Благо війни освячує будь-яку мету...» [5]. Розвиток в ХІХ ст. ряду природничих і гуманітарних наук (біології, соціології, кримінології та інших) дав певний поштовх в розумінні агресії та її причин. Це обумовило і новий погляд на агресію, згідно якому вона здатна виконувати і позитивні, і негативні функції. Ч.Дарвін розглядав винищення представників свого або чужого виду (тобто, в сучасному розумінні, агресію) як один з механізмів природного відбору і самозбереження живих істот. Ч.Ломброзо, що створив теорію «кримінальних типів», звернув увагу на взаємозв'язок певних антропологічних і психологічних характеристик особистості, які, в певному поєднанні, формують у людини